

EMBERFÖLDRAJZ, GÉMESKÚTTAL

▷ SZÖVEG: LEVICZKI ANITA | FÉNYKÉP: A MAGYAR FÖLDRAJZI MÚZEUM ARCHÍVUMA

„A természettudományok és a történeti tudományok eredményeit mind felhasználja a földrajz, hogy a Földről, vagy a Föld egyes részeiről hű és megmagyarázott képet rajzolhasson. Ebben benne van a hegyek szerkezete, a felszíni formák sokasága, az éghajlat, a növény- és állatvilág és az ember élete, természetesen mindig csak annyiban, amennyiben ezek a jelenségek az illető helyhez vannak kötve” – fejt ki Cholnoky Jenő, kitűnő geográfusunk Utazásaim, élményeim, kalandjaim című könyve előszavában, majd határozottan hozzáteszi: „Ezért a földrajz a leg szebb, szinte filozofikusan összefoglaló tudomány...”

Cholnoky különösen a felszínalakokban alkotott maradandót – *Morfológia* című műve egész geográfusnemek szemléletére gyakorolt hatást –, de a földrajztudomány minden ágát eredményesen művelte, a vízrajztól az emberföldrajzig. A Magyar Földrajzi Múzeum őrzi Cholnoky Jenő ötkötetes, több mint 2500 oldalt kitevő *Emberföldrajz*-kézirátát, melyhez több mint 1500, gyakran saját maga által rajzolt ábra is tartozik.

A kézirat fejezetei változatos témaköröket fognak át. Szó esik bennük az ember alapvető szükségleteinek kielégítéséről (mint például a tűz és víz megszerzése), a pásztorkodás és földművelés

módjairól, az ember védelmi erőfeszítéseiről (ruházat, épületek, fegyverzet), valamint kényelmi szükségleteiről is (bútorzat, közlekedés, művészetek stb.). Cholnokyt leginkább a – napjainkra túlhaladott – földrajzi determinizmus hívének tekinthetjük, melynek fő meglátása szerint az emberi civilizációk fej-

lődését alapvetően meghatározzák a természetföldrajzi viszonyok.

Emberföldrajz című kézirata I. kötetének IV. fejezetében, a víz megszerzését részletezve nem marad ki a magyar gémeskutak részletes leírása, alkatrészeinek bemutatása sem. „Az Alföldön ugyan kevés a fa – magyarázza Cholnoky –, de

Koloncot medvéből vagy mamutból

A kolonc a gémeskút alapvető része, a vödör (és a sudár) terhét ellensúlyozza. Készülhet kőből, medvéből (összeolvadt téglacsomó), de – ahogy Cholnoky *Emberföldrajz* című kézirátában írja – „találtak már az Alföldön olyan koloncot is, amelyik hatalmas mamut-állkapocs volt, néha meg mamut-lábszárcontokból volt. Ezek ma már a közeli múzeumokba kerültek, könnyű volt helyettük megfelelő nagyságú követ hozatni.”

Cholnoky Jenő: A magyar gémeskút alkatrészei (A: ágas, T: tengely, G: gém, C: kolonc, S: sudár, V: vödör, K: káva, I: itatóvályú)

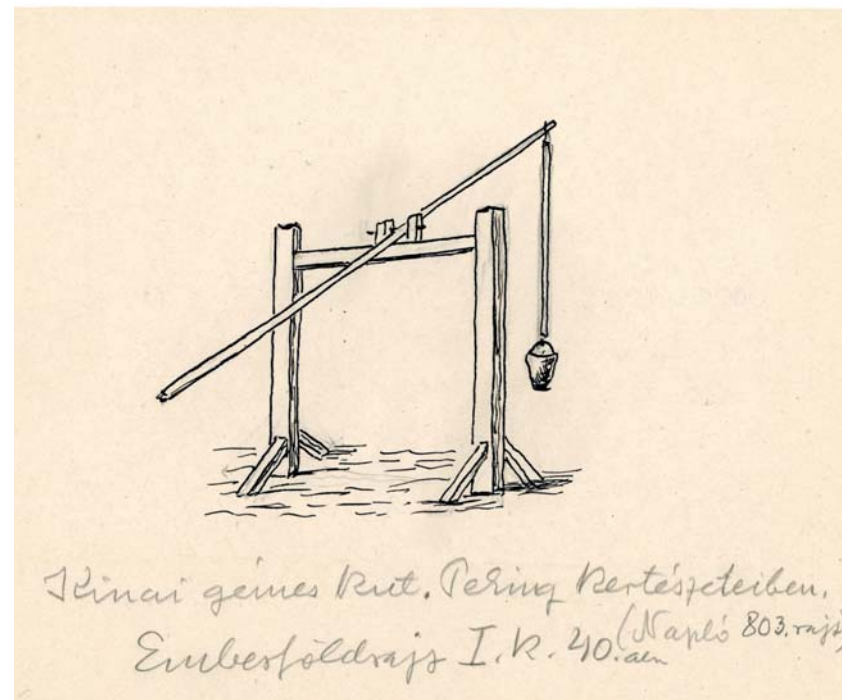
mégis van annyi, hogy mindig akad olyan sudárnövésű törzs, amely két egyforma erős ágra bomlik fenn, a lombkorona alatt. Ebből a törzsből lesz az ágas. [...]

A törzs felső végén meghagyják az Y alakban szétágazó két főág egy-egy darabját. Ez az ágas villája. A villa két szárát átfúrják és vas tengelyt fektetnek keresztül vízszintesen. Hosszú, vékony fatörzsből készül a gém. Ez rendesen girbe-gurba, mert az Alföld fái közt nem találni fenyőszálakat. A hosszú, megfaragott, girbe-gurba gém egyik vége a kút fölé nyúlik s erre kötik a sudárt. Ez vékony póznákból van eredetileg. Ma már sok helyen látni szép vékony fenyőfa szálakat

is, mert ma könnyű ilyeneket az Alföldre és a Dunántúlra szállítani. De régebben a vidéken talált fiatal fák néhány centiméter átmérőjű

[A] kolonc nem könnyű kérdés az Alföldön. Nincs ott kő, az egyszerű ember legáltalánosabban használt terhelő anyaga. [...] Sokszor messze földről hoznak követ, vagy téglakemencék udvaráról elhozzák az összeolvadt, nagyon homokos agyagból készült téglák csomóját, az úgynevezett medvét.

törzseit vágta ki s ezeket a húságokat kötötték egymáshoz, amíg kellő hosszúságú sudár keletkezett. A sudár felső vége... a gém felső végéhez van erősítve, alsó végére meg a vödört akasztják. A gém

Gémes ágas nélkül

A bambusz nem ágazik el, így a gémeskút ágasa sem készülhet belőle. De a kínai kútgém és sudár már bambuszból van. És gyakran még a vödör is... *Emberföldrajz* című kézirátában Cholnoky megemlíti, hogy látott Kínában, sőt haza is hozott „olyan vödört, amely gondos szövésű bambuszkosár. A hasított bambuszvesszőket olyan sűrűn szövik (fonják) össze tojás alakú kosárrá, hogy amikor a bambusz a vízben megdagad, a vödörből alig csepeg a víz”. Cholnoky Jenő: Kínai gémes kut Peking kertészeteiben. Napló 803. rajz. *Emberföldrajz* I. k. 40. ábra

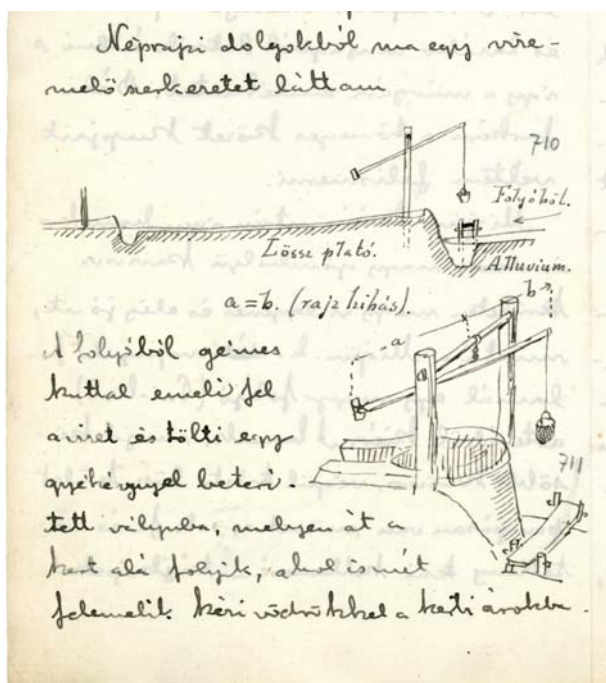
másik végét meg kell terhelni, hogy a sudár és vödör terhét ellensúlyozzák. Ez a kolonc vagy kölönc. [A] kolonc nem könnyű

kérdés az Alföldön. Nincs ott kő, az egyszerű ember legáltalánosabban használt terhelő anyaga. [...] Sokszor messze földről hoznak követ, vagy téglakemencék udvaráról elhozzák az összeolvadt, nagyon homokos agyagból készült téglák csomóját, az úgynevezett medvét. Ez üveges, megolvadt homokkal és a ki-

égett agyaggal, tehát cseréppel össze-vissza gyúrt, idétlen furkó. Olyankor szokott ilyesmi keletkezni a tégláégető kemencében, ha a kiformált agyagtéglák közt néhány nagyon homokos kerül egymás mellé s azonkívül túl magas hőmérséklet keletkezett a kemencében, talán a szél okozott nagy erős huzatot a kéményben. [...] Az alföldi legelőket itatóinál használják különösen a gémes kutakat, mert ilyen helyeken rendesen nagyon közel van a talajvíz, nem kell túl magas ágas.”

Emberföldrajz című kézirátában Cholnoky megemlíti a közel két-éves kínai tanulmányútján tett észrevételeit is. A vízmérnöknek tanult Cholnoky 26 évesen, 1896-ban indult Kínába, és bejárta a Jang-ce deltavidékét, a Hoang-ho (Sárga-folyó) óriási hordalékkúpját, a Kínai-alföldet, valamint Mandzsúria jelentős részét. Rajzokkal illusztrált úti naplójába – a barométerleolvasások mellett – néprajzi megfigyeléseit is feljegyezte. Figyelme kiterjedt a legkülönbözőbb kínai használati és közlekedési eszközökre, a kutakat is előszeretettel tanulmányozta.

Emberföldrajz-kézirátában a magyar után áttér a kínai gémeskutakra, kiemelve és meg is magyarázva azok fő szerkezeti eltéréseit a hazai típustól. Illusztrációként a Peking kertészeteiben megfigyelt

Gémeskút a folyónál

Peking felé vezető útján figyelte meg Cholnoky ezt a vízemelő szerkezetet. „A folyóból gémes kuttal emeli fel a vizet és tölti egy gyékénynyel betérített vályúba, amelyen át a kert alá folyik, ahol ismét felemelik kézi vödörrel a kerti árokba” – írja naplójában Cholnoky, melyet Kína című kéziratában még kiegészít az alábbiakkal: „... a kertész a rajzon látható deszkapallón áll a csatorna fölött és onnan emeli fel vödörrel a vizet a vályogból épített és használatkor gyékényekkel letakart kis medencébe”.

Balra Cholnoky Jenő kínai úti naplója 1897. május 30-ai bejegyzésének egy részlete a 710-es és a 711-es rajzokkal. Jobbra az átrajzolt 711-es rajz, a Kína című kéziratának 264. számú, „Öntöző vizet emelő gémes kut Niu-lan-san vidékén” című ábrája. A naplóban Cholnoky jelzi, hogy a rajz hibás, hiszen a gém felfüggesztése nem esik középre. Ezt az átrajzolásakor javította

kutat ábrázoló rajzát választotta, ezt szánta az I. kötet 40. ábrájának: „Kínában gyakran láttam olyan gémes kutat, mint amilyent a 40. ábra mutat. Kínában ugyanis nem igen akad villás kútágas, bambuszból meg nem lehet csinálni, tehát fa állványt állítanak föl és csak a kútgém és a sudár van bambuszból.”

Cholnoky népszerű előadó volt, és számos ismeretterjesztő

könyv jó tollú írója. Szeretett tárgya, a földrajz tanítását is csak világos magyarázatokat adva tudta elképzelni. „Nem ám az [t] a régi-módi lexikális adathalmaz [t] kellene tanítani”, amit „nekünk be kellett magolni” – írja *Utazásaim, élményeim, kalandjaim* című könyve előszavának végén. Ehelyett állandó feleletek sokaságát kellene felajánlani „arra a kérdésre, hogy miért? Páris Franciaország fővárosa. Mi-

ért? A Duna a délnémet- és magyar medencékben folyik keresztül s a Fekete-tengerbe torkol. Miért? A kirgizek sátorban laknak. Miért? A kínai délen rizst, északon gabonát termel. Miért?” Cholnoky ennek a földrajznak művelését tűzte ki élete céljává, s minden tünemény láttán, rögtön fölvetette a kérdést: miért? És hogy miért? Mert ezek „a kérdések és a rájuk adott feleletek adják az igazi földrajz anyagát”.

földRajz
grafikák földrajzi keretben

A Magyar Földrajzi Múzeum **földRajz** című **időszaki kiállításán** Cholnoky Jenő kéziratosa kínai úti naplója mellett számos grafikája is megtekinthető, köztük több épület- és településrészlet rajza.

LEVICZKI ANITA
GEOGRÁFUS, MÚZEUMI ADAT-
TÁROS A MAGYAR FÖLDRAJZI
MÚZEUMBAN
WWW.FOLDRAJZIMUZEUM.HU